

MÉS ENLLÀ DE HABERMAS. CATALUNYA: UNA SOCIETAT DIALÒGICA QUE SAP SUPERAR LES SEVES CRISIS

Jordi Feu

Professor titular de teoria i història de l'educació a la Universitat de Girona

Ramón Flecha

Catedràtic de sociologia de la Universitat de Barcelona

Òscar Prieto-Flores

Professor associat del Departament de Pedagogia de la Universitat de Girona

1. INTRODUCCIÓ

Crec i afirmo obstinadament, lligant-ho amb el que acabo d'escriure, que si des del poder es vol tenir una mínima eficàcia en la intervenció social i política de cara a les capes i grups poblacionals més impotents, cal optar per fer un doble gest: el primer és el d'acostar-se a la realitat dels pobres reals i el segon és fer una opció prioritària de servei als grups socials que presenten més dèficits. Sense aquesta visió de la realitat, és impossible ésser eficaç en la lluita contra la pobresa (Bonal, 2005, p. 86).

Hom pot pensar que quan Raimon Bonal es referia al *poder* només al·ludia als partits polítics o al Govern però, de fet, el to crític del seu missatge anava dirigit a un sector més ampli de la societat catalana, inclosos agents diversos del món del sistema —polític, econòmic, de l'Administració o de la ciència. La distància que determinades institucions i professionals prenen del món de la vida dels ciutadans i, en especial, del món de la vida dels més dèbils preocupava Bonal.¹ Precisament, aquesta distància —identificada a l'obra de Habermas com la colonització del món de la vida pel sistema— genera processos de desencantament del món de la vida i dificulta processos de canvi social. Ara bé, quan les nostres societats han trobat la possibilitat d'establir processos deliberatius en els quals es posa l'interlocutor en un pla d'igualtat, es

1. Salomó Marqués, president de la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana de l'IEC ens ha comentat més d'una vegada la necessitat d'estar en contacte i conèixer «els de la feixa de baix» així com conèixer més profundament quin protagonisme han tingut en els processos històrics. Per exemple, conèixer més a fons com els grups més vulnerables varen afrontar l'exili republicà és una tasca encara pendent d'explorar amb profunditat tal com s'ha fet amb els elits polítiques o bé amb alguns col·lectius com els mestres.

detecten les necessitats dels subjectes i s'institucionalitzen processos que fomenten la responsabilitat de tots els agents la situació canvia considerablement. En alguns contextos es porten a terme processos de reencantament del món de la vida de les persones que alhora generen noves possibilitats perquè els col·lectius més vulnerables puguin millorar les seves condicions de vida i/o sortir de la pobresa. Aquests processos han estat criticats per part d'aquells que perceben l'estructuració de la nostra societat exclusivament en mans de qui obté el poder i de l'ús exclusiu de la racionalitat instrumental per part d'aquests. Si bé és cert que aquesta realitat existeix i que s'ha de tenir en compte en l'anàlisi sociològica, cada vegada són més els estudis que posen èmfasi en la investigació de processos de canvi social generats per l'acció comunicativa o que promouen la possibilitat d'aquest tipus d'acció en la societat catalana.

Catalunya es troba immersa en un període de crisi econòmica que es va iniciar amb l'esclat de la bombolla immobiliària a partir del setembre del 2008.² La crisi financera també va anar afectant les empreses de l'economia «real» a través de la congelació del crèdit i, finalment, va acabar incidint també en el sector públic, especialment en els pressupostos del 2010 i del 2011. Com a conseqüència d'aquesta situació, la taxa d'atur català ha arribat a assolir el 18 % en la població general i el 40 % en la població d'entre setze i vint-i-quatre anys en el quart trimestre del 2010, segons dades de l'Enquesta de Població Activa (INE, 2011). Tenint en compte que aquesta situació d'atur s'està allargant considerablement, estan emergint a la societat catalana bosses de pobresa importants, especialment entre la població no qualificada i els grups més vulnerables de la nostra societat: joves, dones, immigrants i minories ètniques entre d'altres.³

La instrumentalització dels col·lectius més vulnerables amb l'objectiu d'obtenir majors beneficis a través de productes financers com els fons d'inversió d'alt risc o *hedge funds* va ser una pràctica molt estesa entre les entitats financeres catalanes durant el període de bonança econòmica anterior a la crisi. Exemples d'aquesta situació es poden copsar en la poca informació que donaven els bancs o les caixes als usuaris en relació amb les hipoteques que concedien. Aquests casos se solen agreujar quan també existeix una baixa alfabetització financera entre la població, en no conèixer correctament el

2. Hi ha un consens generalitzat entre els economistes a situar l'inici de la crisi econòmica abans de la fallida de Lehman Brothers el 2007, específicament quan el banc francès BNP no va suspendre la retirada de diners de tres dels seus fons d'inversió (Krugman, 2009).

3. Una dada que demostra la pobresa és el nombre de menjadors socials que hi ha a Salt; abans de la crisi n'existia un on acudia poca gent, i al febrer del 2011 se'n comptabilitzen tres amb una afluència molt elevada de persones.

funcionament de l'economia financera (funcionament del tipus d'interès EU-RIBOR, del tipus de rendes variables, dels bons, etc.). Un altre exemple és el de les hipoteques creuades promogudes per alguns agents immobiliaris i algunes entitats financeres que pressionaven persones, moltes de les quals eren immigrades, perquè avalessin diverses hipoteques en pisos diferents.

La superació d'aquesta crisi econòmica o d'altres exigeix un impuls econòmic i social de noves formes d'organització que promoguin una societat més justa i humana. No només calen normatives que evitin aquests tipus d'abusos i d'instrumentalització promoguts pel poder econòmic i polític, sinó també noves formes d'organització i orientació de l'acció que tinguin en compte aquesta visió més comunicativa i humana en diferents subsistemes socials com l'econòmic, el polític, el cultural i el societari.

En aquest sentit, aquest article pretén analitzar des d'aquesta perspectiva processos d'estructuració i canvi en la societat catalana que han tingut com a característica principal el diàleg. Però també aquells processos que, tot i que la cerca del diàleg no fos la seva intenció inicial, han promogut l'autonomia de les persones en l'esfera privada o pública i una major llibertat per a expressar-se i prendre decisions.

Aquest capítol s'estructura en tres apartats. El primer explora com, en la societat catalana, el diàleg ha estat un element central de canvi i inclusió social d'alguns dels col·lectius econòmicament més vulnerables de la nostra societat (dones, immigració i poble gitano). El segon apartat consta de la relació d'algunes de les contribucions més rellevants de l'obra de Jürgen Habermas —el sociòleg i filòsof viu més citat en ciències socials— a la realitat social catalana. En el tercer i darrer apartat esmentarem com els sociòlegs i les sociòlogues podem contribuir a la inclusió social dels més vulnerables, un fenomen que no només s'ha de tenir en compte en temps de crisi econòmica.

2. LA PRESENCIA DEL DIÀLEG EN ELS PROCESSOS D'ESTRUCTURACIÓ I CANVI SOCIAL A CATALUNYA

A Catalunya, un nombre considerable de processos de canvi social i d'institucionalització han tingut com a característica principal el diàleg. Malauradament, la societat catalana també ha patit les conseqüències de diversos règims autocràtics i dictatorials o també de polítiques marcades amb fortes pretensions de poder sense tenir en compte les pretensions de validesa i l'acció comunicativa que Habermas (1987 [1981]) identifica. La imposició i la resistència a aquests processos de molts catalans i catalanes han estat part de

la nostra història. Aquest article destaca com en la societat catalana, igual que en altres societats, també existeix una tradició de diàleg i d'argumentació que ha calat en les nostres institucions i en la cultura contemporània i que s'ha erigit en contraposició a les imposicions, vinguin d'on vinguin. Aquesta situació, per exemple, també es manifesta en el nostre llenguatge a través d'expressions populars que destaquen la necessitat d'ús de la raó en la comunicació entre les persones per a arribar a acords. Una d'aquestes és, per exemple, *beure's l'enteniment*, com a pèrdua de la facultat de comprendre, de raonar i d'estar obert al diàleg amb les persones.

Alguns estudis han tendit a analitzar la societat catalana com una construcció, àdhuc una imposició, de les elits burgeses del país. Més enllà d'aquesta perspectiva, si bé és cert que les elits han tingut una posició de privilegi, d'estatus i de poder, com molt bé destacava Wright Mills (2000 [1956]) als Estats Units dels seixanta, també cal identificar el paper que han tingut els subjectes i col·lectius, en alguns casos oblidats en l'anàlisi sociològica, en el foment del diàleg i del canvi social.

Els processos que es descriuen a continuació tenen, però, dues característiques diferents. El primer procés parteix d'una validesa consensual de tipus tradicional que ha desembocat en una norma de validesa consensual de tipus racional en termes de Habermas (1987 [1981]). Algunes normatives catalanes han promogut una major autonomia dels subjectes, en aquest cas de la dona, que altres règims normatius. D'aquesta manera s'ha afavorit un major acoblament del sistema legal amb la vida quotidiana i amb processos generadors de diàleg. La resta de processos, exemplificats en els casos de la població gitana i de la immigració, parteixen de situacions en les quals, a diferència del primer, hi ha hagut explícitament una voluntat conscient d'accions portades a terme per persones o col·lectius amb un clar objectiu de promoure el diàleg i d'institucionalitzar-lo.⁴

2.1. Sobre el règim de separació de béns i el gènere

Un acord normatiu que inicialment es fonamentà en la tradició fou el règim de separació de béns recollit en el codi civil català. Aquest règim jurídic no

4. Que identifiquem exemples de processos que s'han donat en la població gitana i immigrant com a productes de l'acció conscient i col·lectiva dels actors no vol dir que ens deixem les dones i el moviment feminista. Precisament, si hi ha hagut un moviment social que ha promogut un dels majors canvis culturals en el nostre país en els darrers cent anys ha estat aquest (Castells, 2003; Puigvert, 2001; Subirats, 1978).

contemplava en els seus inicis el foment de la igualtat de gènere, sinó més aviat assegurar la transmissió de l'herència familiar, especialment a través de la figura de l'hereu. Ara bé, la conversió d'aquesta norma tradicional en norma jurídicoracional va comportar una sèrie de conseqüències no anticipades de l'acció (Merton, 1976) que han afavorit situacions de major diàleg en la parella que contrau matrimoni en la societat catalana que en d'altres. Si bé és cert, tal com destaca Pérez Molina (1991), que el dret clàssic català ha discriminat explícitament la dona, també hi ha hagut alguns elements de canvi en el marc legislatiu, especialment a finals del segle XIX i durant el segle XX, que varen afavorir que la dona pogués gestionar els seus béns o pogués prendre decisions en relació amb l'activitat econòmica que portava a terme —si és que treballava. Mentre que la dona a Catalunya mantenia el dret de decisió sobre els seus béns, les dones de la resta de l'Estat quedaven lligades —a través del Codi civil espanyol del 1889— a la llicència o permís marital per a exercir qualsevol activitat econòmica o gestionar tant els seus béns anteriors al matrimoni com els que tenien durant aquest.

Mentre que a la resta de l'Estat espanyol la ruptura matrimonial ha significat la repartició del patrimoni a parts iguals (a través de la repartició de béns o guanys), a Catalunya,⁵ en cas de divorci, cada membre de la parella conserva els béns personals abans i durant el matrimoni. Aquest costum històric català ha deixat una petja diferenciadora del marc normatiu ja que, actualment, a qualsevol persona que contrau matrimoni a Catalunya se li aplica per defecte el règim de separació de béns i, en canvi, a la resta d'Espanya —a excepció de les Illes Balears— s'aplica el règim de la societat de guanys.

Aquesta tradició jurídica diferencial, que es troba documentada des del segle XI, es va compilar i aprovar el 1960, a les Corts espanyoles, sorprenentment, en plena dictadura franquista. La codificació del dret civil català o *derecho especial catalán* va significar una diferenciació del Codi civil espanyol pel que fa tant al permís marital com al règim de la separació de béns.

Amb la Constitució espanyola del 1978, que garantia la igualtat entre ciutadans, i, especialment, amb la reforma del Codi civil del 1975 es va abolir l'article 57 del Codi civil espanyol, que remarcava explícitament que la dona havia d'obeir l'home en el matrimoni, així com l'article 59, que destacava que el marit era l'administrador dels béns comuns. A Catalunya no calia acudir al Codi civil espanyol i aquesta clara situació de desigualtat que reflectia la norma espanyola s'evitava en el cas català.

5. Algunes excepcions d'aquesta norma també es donen a les Illes Balears, en què la separació de béns també s'ha preservat en la legislació balear.

Aquest és un exemple de com una normativa pot aportar una major autonomia —o, en paraules de Habermas, una major llibertat comunicativa— a les dones. Tot i això, també cal destacar que, si bé el dret civil català és el més avançat d'Espanya i s'apropa als sistemes d'altres països europeus, el règim de separació de béns comportava alguns elements discriminatoris que podien perjudicar les dones més vulnerables, especialment les que no havien treballat en el mercat laboral formal, ja que o bé havien portat a terme el treball domèstic o reproductiu o bé havien treballat en el negoci familiar que es trobava a nom de l'home. Aquesta situació va ser motiu de reforma l'any 1993 i va promoure una compensació econòmica per a la dona en concepte de treball domèstic o familiar en cas de divorci (Bosch, 2010).

2.2. Sobre el reconeixement de la identitat del poble gitano

El 21 de novembre de 2001 el Parlament de Catalunya va aprovar el reconeixement de la identitat del poble gitano i del valor de la seva cultura.⁶ La iniciativa, proposada a tràmit per tots els partits polítics presents a l'arc parlamentari en aquella legislatura, consistia en un breu escrit que feia referència al reconeixement i a la necessitat de crear un pla d'acció per a millorar la situació de la població gitana catalana. Després del debat de la Comissió de Política Social del Parlament, cal destacar una modificació cabdal respecte de la proposta inicial. El text original, que proposava «el reconeixement de la dignitat del poble gitano», va ser esmenat i rectificat pel de «reconeixement de la identitat del poble gitano».⁷ Aquest canvi de *dignitat* per *identitat* no només suposava un canvi de nomenclatura, sinó que també afectà la perspectiva amb què es va impulsar l'estudi posterior sobre la situació del poble gitano a Catalunya (Sánchez Aroca *et al.*, 2005) i, especialment, el primer Pla Integral del Poble Gitano 2005-2008.

Tal com afirma Jürgen Habermas (1999), la coexistència i la igualtat entre la societat majoritària i les minories ètniques o culturals s'ha de fomentar trencant l'existència de subcultures plurals que s'ignoren o es menyspreen les unes a les altres. Les polítiques assistencials —que, malauradament, encara són hegemòniques en molts contextos on resideix població gitana— fomenten el desacoblament entre la societat majoritària i les minories que Habermas ha identificat en els seus treballs. El reconeixement i la possibilitat

6. Parlament de Catalunya (2001b).

7. Parlament de Catalunya (2001a).

d'engendrar espais de diàleg institucionalitzats promou una major identificació de les associacions gitanes amb les institucions catalanes i en fomenta la inclusió social.⁸ Aquesta situació també facilita un major reconeixement de les identitats múltiples que ha destacat més d'una vegada Amartya Sen (2006a, 2006b) i un diàleg en un pla de més igualtat.

El reconeixement institucional de la identitat del poble gitano com a poble de Catalunya i les seves aportacions a la cultura catalana, així com la perspectiva comunicativa implementada en el Pla integral, va posar la població gitana en una situació de major diàleg que anteriorment (Munté, Serradell i Sordé, 2011). Si bé és cert que encara queda molt camí per recórrer en la inclusió social de la població gitana, el Govern català, corresponent a la VI legislatura (2003-2006), va ser precursor en la creació d'òrgans en què representants de la societat civil gitana participen en l'elaboració, la consecució i l'avaluació de la política pública, que té com a objectiu millorar les condicions de vida de la població gitana a Catalunya.

El Pla Integral del Poble Gitano 2005-2008 va ser fruit d'un procés de diàleg entre diferents departaments de la Generalitat de Catalunya i entitats gitanes i no gitanes. Un dels acords que emergeixen del Pla va ser el de defugir de l'assistencialisme habitual en la política pública i social a l'entorn de la població gitana per fomentar la participació activa d'entitats gitanes en el procés de disseny, elaboració, implementació i avaluació del Pla. De fet, el Consell Assessor del Poble Gitano disposa d'un comitè executiu amb comissions de treball sobre diferents temàtiques que afecten la població gitana lligades a l'educació, el treball, la sanitat o la política urbanística entre d'altres. Aquest primer programa d'actuacions va posar la llavor a una dinàmica que encara continua i que també es reflecteix en el segon pla integral (2009-2011). Tot i que, com diria la Júlia —una dona gitana de la Mina que va participar en l'estudi sobre la població gitana a Catalunya (Sánchez Aroca, 2005)— «encara hi ha molta feina per fer», l'orientació s'enfoca vers el diàleg i vers els acords comuns entre l'acció política del Govern i la societat civil gitana i no gitana.

Paral·lelament, també es donen processos similars en instàncies europees com el Consell d'Europa, que el 2004 va crear el European Roma and Travellers Forum (Fòrum Europeu de la Població Gitana), un òrgan consultiu en què representants d'organitzacions gitanes estatals o bé transnacionals euro-

8. Tot i que hi hagi hagut un procés d'institucionalització que fomenta el diàleg entre el Govern i la societat civil gitana, cal destacar que, si la voluntat política del Govern no anés encaminada vers el diàleg i la comunicació, es podria incórrer a buidar de sentit els espais de diàleg creats per a l'ocasió com, per exemple, el Consell Assessor del Poble Gitano.

pees fan recomanacions al Consell d'Europa a l'hora d'abordar polítiques destinades a la població.

La recerca sociològica també ha tingut un paper important en la promoció d'aquestes polítiques d'inclusivitat. Un exemple d'això en aquest sentit és el projecte Workaló, un projecte RTD europeu del cinquè programa marc de recerca. El mes de setembre del 2004 va tenir lloc al Parlament Europeu la conferència final d'aquest projecte que, partint de l'experiència catalana i d'un diàleg intersubjectiu amb la població gitana de diferents contextos nacionals europeus, va destacar la necessitat de promoure el reconeixement del poble gitano d'una manera similar al procés que s'havia dut a terme a Catalunya. Fruit d'aquestes conclusions varen sorgir dos compromisos institucionals que han tingut impacte tant en el Parlament Europeu com en el Congrés dels Diputats a Madrid. En ambdós casos, les recomanacions varen tenir implicacions polítiques.⁹ En el primer, aquesta recomanació es va veure reflectida en una resolució del Parlament Europeu que instava els estats membres de la Unió Europea a promoure el reconeixement del poble gitano com una minoria europea en els seus respectius parlaments.¹⁰ En el segon, el diputat al Congrés d'ERC Andreu Domingo va comprometre's a presentar a tràmit al Congrés dels Diputats el reconeixement a l'Estat espanyol. Aquesta proposició no de llei fou aprovada per unanimitat a Madrid l'any 2005.¹¹

Algunes organitzacions gitanes catalanes han treballat en els darrers anys per generar i institucionalitzar espais de diàleg i de deliberació en el marc de la comunitat gitana en diferents camps com el de l'educació. Un exemple d'aquesta situació són les trobades d'estudiants gitanes organitzades per l'Associació Gitana de Dones Drom Kotar Mestipen. Teresa Sordé (2006) va analitzar com, lluny dels estereotips que la major part de la societat té en especial de la dona gitana, a Catalunya s'organitzen dues trobades anuals en les quals les noies, les dones i les àvies gitanes debaten sobre feminisme gitano i posen un èmfasi especial en la necessitat que les noies gitanes puguin estudiar i arribar a assolir estudis universitaris. Aquests espais de diàleg, si bé es poden donar en la vida quotidiana, eren inexistents fins aquest moment de manera

9. De fet, els autors signants destaquen que qualsevol recerca té implicacions i repercussions polítiques, ja sigui per a legitimar potencialment situacions de reproducció de l'*statu quo*, com per a promoure processos de canvi social.

10. European Parliament resolution on the situation of the Roma in the European Union. P6_TA(2005)0151 (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0151+0+DOC+XML+V0//EN>).

11. Cortes Generales. Congreso de los Diputados (2005).

institucionalitzada.¹² Aquestes situacions no són només fruit d'un procés global cap a un major tracte polític positiu de les identitats culturals (Touraine *et al.*, 2004) o una percepció més positiva de l'escola per part de les famílies gitanes especialment quan la discriminació ètnica tendeix a ser poc freqüent o bé inexistent (Myers, McGhee i Bhopal, 2010). També són fruit de l'acció conscient d'alguns actors socials dins de la societat catalana que han afavorit el canvi social des de la població gitana en particular i des de la societat catalana en general.

2.3. Reconeixement de la població immigrada i dels seus fills i filles

Hem de recordar que és català tothom qui viu i treballa a Catalunya. El fet de ser catalans no ens ve donat només per la sang, per la història o pels cognoms (Faulí, 1988, p. 122).

La societat catalana ha acollit, especialment durant el darrer segle, persones que han procedit tant de diferents indrets de l'Estat espanyol com d'arreu del món. Un dels intel·lectuals catalans que va reflectir prou bé aquesta realitat va ser Francesc Candel. En *Els altres catalans* (2002 [1964]), Candel fa una excel·lent etnografia sobre la immigració a Catalunya durant els anys cinquanta i seixanta. En aquest retrat posa èmfasi en com la Catalunya de principis del segle xx va incloure la població nouvinguda de Múrcia fent paral·lelismes amb els possibles processos d'inclusió que seguirien en el futur els fills i les filles dels immigrants andalusos o d'altres regions de l'Estat durant els setanta i els vuitanta.

L'arribada i l'acomodació de la població nouvinguda durant aquestes dècades no va ser fàcil a causa de la precarietat econòmica de les famílies que immigraven, moltes de les quals varen haver de viure durant mesos i anys en barraques així com fer front a l'exhaustiu control que el règim franquista feia dels fluxos de migració interior, especialment durant la dècada dels quaranta i els cinquanta, tant a les grans ciutats com Barcelona¹³ com en ciutats de

12. La Fundació Pere Closa o la FAGIC també han fomentat aquest tipus de diàleg en el marc de la mateixa comunitat gitana.

13. Una de les icones del control dels fluxos migratoris de la dictadura franquista és el Pavelló de les Missions, emplaçat a Montjuïc, que servia per a recloure totes les persones nouvingudes que no disposaven de permisos de mobilitat. En molts d'aquests casos, després d'una breu estada en aquest espai, se'ls retornava a les ciutats d'origen.

l'interior o mitjanès com, per exemple, Olot (IdESGA, 2004; Casademont, 2011).

Una vegada en democràcia i recuperades les competències de la Generalitat en educació, com en altres matèries, es va dur a terme la immersió lingüística, que va trobar suport legislatiu en la Llei 7/1983, de 18 d'abril, de normalització lingüística.¹⁴ El projecte no era precisament d'imposició d'una llengua, com alguns partits polítics de l'àmbit espanyol i català han volgut destacar, sinó més aviat tot el contrari. Es provenia d'un sistema dictatorial que havia imposat precisament la llengua castellana i havia fet desaparèixer la llengua catalana. Allò que es volia assolir era el coneixement òptim de les dues llengües per part dels nois i noies en finalitzar l'escolaritat obligatòria. El model escollit va ser el d'una immersió lingüística mixta, ja que es volien impulsar habilitats considerables del català en contextos en què la utilització de la llengua catalana només era del 50 % i, per això, era necessària una major presència del català a l'escola, sense oblidar-se del castellà (Vila, Siqués i Roig, 2006). La immersió lingüística va tenir tant el suport dels mestres com de famílies no catalanoparlants i fou aprovada amb un ampli consens social (Arenas i Muset, 2008). Entre el moviment veïnal i cívic dels primers anys de la transició en defensa de l'Estatut del 1977 moltes famílies no catalanoparlants també reclamaven la presència del català a l'escola, demostrant una voluntat d'inclusió social dels seus fills i les seves filles i, en especial, d'una visió de l'escola com a igualadora d'oportunitats. Candel, entre d'altres, exemplificà aquests anhels en la seva obra:

[Amb referència a la manca de presència de la llengua catalana a l'escola,] Això és greu —aquesta manca de centres d'ensenyament de la llengua vernacle— per al català, que aprendrà el seu idioma per tradició verbal casolana però no culturalment, però ho és també per a l'immigrant, sobretot per als seus fills, aquests fills que poden representar l'esperança del país (Candel, 2002 [1964], p. 131).

El temps, l'experiència i els resultats que destaquen que l'alumnat, tot i trobar-se en un sistema d'immersió lingüística en català, obté puntuacions per sobre la mitjana a l'Estat espanyol pel que fa a comunicació lingüística en castellà, són dades que demostren que el sistema ha funcionat considerablement bé (Ministeri d'Educació, 2010).

14. L'ensenyament en català ja es duia a terme gràcies al Reial decret 2092/1978, de 23 de juny, que regulava la incorporació del català a les escoles a través del Servei d'Ensenyament del Català (SEDEC).

Ara bé, també cal destacar que la societat catalana, especialment en els darrers vint anys, ha variat tant en la seva composició com en el context polític i social. El creixement de la diversitat cultural i religiosa ha tingut lloc paral·lelament a l'arribada de persones de diferents països d'arreu del món. Aquesta situació pot comportar, com descriu Habermas (1999), la presència d'un fonamentalisme identitari autodelimitador que s'ha vist reflectit en partits d'ultradreta xenòfobs o també en algunes posicions acadèmiques nativistes com la defensada per Samuel P. Huntington (2004) als Estats Units. A *Who are we*, Huntington intenta demostrar els orígens anglosaxons i protestants dels Estats Units qüestionant que sigui un país d'immigrants i atorgant una certa primacia a uns ciutadans (blancs angloprotestants) per davant d'altres (hispanos). Alejandro Portes (2010) ha qüestionat obertament els arguments presentats per Huntington, sobretot fent referència a la preocupació d'aquest pel repte hispà i la suposada pèrdua de l'essència de la identitat americana «blanca». El «nativisme intransigent», tal com l'anomena Portes, cerca aturar els fluxos migratoris, expulsar la població immigrant en situació irregular o mantenir les persones nouvingudes en una posició d'inferioritat o amb menys drets que aquells que han obtingut la ciutadania o han nascut al país. Catalunya no és una excepció d'aquesta realitat. Si bé s'han generat processos de diàleg i de canvi social que es van institucionalitzar, per contra, no només han aparegut partits obertament xenòfobs com és el cas de Plataforma per Catalunya, sinó que altres partits polítics tradicionals han adoptat el seu discurs racista. Es poden trobar evidències d'aquesta realitat en la campanya de les eleccions municipals del 2008 i del 2011 del Partit Popular a Badalona o en algunes propostes per a l'acció de govern de Convergència i Unió al municipi de Vic.

D'altra banda, en relació amb la inclusió social de la població immigrada, l'adquisició de determinats drets civils, com el dret a vot, genera una major situació d'igualtat d'oportunitats. En aquest sentit, Carlota Solé (2007) destaca que una de les necessitats bàsiques per a qualsevol persona d'origen estranger per a participar en igualtat de condicions en la societat de recepció és la ciutadania. A més d'aquest dret, també els processos que fomentin el diàleg i la participació de les persones immigrades en les polítiques públiques són necessaris per a afavorir un major pla d'igualtat. El Pla Nacional per la Immigració, un pacte per viure junts i juntes, signat el 19 de desembre de 2008, va suposar un acord promogut a través del diàleg entre els principals agents polítics, econòmics i socials de Catalunya. També cal destacar l'elevat nombre d'associacions d'immigrants que varen signar l'acord. Aquest pacte ha donat lloc al Pla de Ciutadania i Immigració, que va ser fruit d'un debat previ amb entitats

de població immigrant i no immigrant. Un dels eixos principals d'aquest Pla va ser l'adopció de la llengua catalana com a eix vertebrador d'inclusió i com a llengua pública comuna. En aquest afer, les escoles i l'educació hi tenen un paper clau. El repte es troba, doncs, a generar processos de diàleg i reconeixement de la cultura i la llengua de la població estrangera que resideix a Catalunya. Els fills i les filles de la immigració i les seves famílies també aporten a la societat catalana, per exemple, llengües com l'àrab o el xinès, que en l'actual món globalitzat són una riquesa que la societat catalana no pot ignorar.

Durant els anys cinquanta i seixanta, la immigració de diferents parts de l'Estat espanyol disposava d'una presència important de la llengua castellana, tant a casa com en l'esfera pública i també a l'escola. Els fills i les filles dels nous fluxos d'immigració més recents no tenen la presència de la seva llengua materna a l'escola, especialment la població d'origen àrab o xinès, i això podria dificultar processos d'aculturació selectiva com els que descriuen Alejandro Portes i Rubén G. Rumbaut (2006). Aquests autors varen observar com els processos d'inclusió de la segona generació d'immigrants als Estats Units tenien lloc per diferents vies: el «nativisme intransigent» —il·lustrat anteriorment i que genera processos d'exclusió social i estigmatització de la població immigrant—, l'«assimilació forçada» —que deslegitima la cultura i la llengua dels pares i les mares de la immigració i debilita els llaços familiars o amb la comunitat d'origen— o bé l'«aculturació selectiva». Aquesta darrera via, demostrada en dades empíriques a través de l'enquesta CIILS¹⁵ ha evidenciat que són possibles vies d'inclusió que fomenten l'èxit educatiu i professional en la societat d'acollida dels fills i les filles de la immigració, així com la possibilitat de mantenir la cultura i la llengua de la seva família i/o de la comunitat d'origen. Aquesta via no s'ha de confondre amb la idea d'un multiculturalisme que perpetua comunitats isolades, sinó més aviat de reconèixer la cultura i la llengua d'origen com a elements inclusius. És evident que el context català és diferent del nord-americà, però sí que cal tenir present quines vies afavoreixen una major inclusió i cohesió socials i quines, majors desigualtats i tensions.

Un exemple d'assimilació forçosa que es dona en algunes escoles catalanes es reflecteix en el següent cas d'una recerca duta a terme en el context gironí.¹⁶ L'Abdelassis és un noi d'origen marroquí que va emigrar amb el seu pare,

15. The Children of Immigrants Longitudinal Study.

16. ACCESS-UdG (2010-11). Estudi sobre l'accés i la permanència d'alumnat en situació de desigualtat social a la Universitat de Girona.

investigador universitari a Girona, quan tenia dotze anys. A l'institut, l'Abdelassis va haver de lluitar de valent perquè, automàticament, atès el seu origen, els professors i les professores li deien que a un noi com ell li seria molt difícil i costós fer el batxillerat, i que li seria més fàcil fer un cicle formatiu de grau mitjà o accedir al Pla de Transició al Treball, ja que hauria de passar, com a mínim, un o dos anys a l'aula d'acollida. Els arguments que destacaven eren que, si bé de matemàtiques anava molt bé, de llengua anava coix en comparació amb la resta de la classe. Finalment, la insistència de l'Abdelassis i la intervenció del seu pare varen ser clau perquè pogués accedir a l'aula ordinària en dos mesos i, finalment, finalitzar el batxillerat. Si aquest tipus de situació es dona amb un fill o una filla d'una persona formada i de classe mitjana, quines oportunitats tenen els fills i les filles dels grups més desfavorits? Algunes escoles i institucions catalanes han creat espais de diàleg on no només es poden superar aquestes situacions de segregació educativa, sinó també d'una major inclusió i un major reconeixement de la cultura i la llengua de la població immigrant, i evitar l'homogeneïtzació de les identitats i de la cultura (Vila, Esteban i Oller, 2010).

Un exemple és l'Escola Mare de Déu de Montserrat de Terrassa, un dels centres referents del Projecte Comunitats d'Aprenentatge. En aquesta escola es varen generar processos participatius a través dels quals famílies d'origen immigrant i no immigrant varen marcar juntament amb el professorat quins serien els objectius prioritaris de l'escola. Tan bon punt s'havien marcat aquestes prioritats, es varen organitzar comissions de treball per a assolir aquests objectius i es va arribar a la conclusió que l'alumnat de l'escola, independentment del seu origen, havia de poder gaudir de la igualtat d'oportunitats i de bons resultats educatius. A banda d'aquests objectius, les comissions —formades per famílies i alumnes tant d'origen immigrant com no immigrant— varen decidir incloure classes d'àrab els dimarts i els dijous, després de dinar, per als nens i les nenes que ho desitgessin. A més d'incloure aquest reconeixement, l'escola també està obtenint molt bons resultats en les proves de competències bàsiques, tant en matemàtiques com en lectura, i s'està situant prop de la mitjana de Catalunya, essent una escola molt diversa i d'un entorn socioeconòmic baix (Díez-Palomar *et al.*, 2010, Kesané i Ruiz 2010). La participació de les famílies en aquests espais de l'escola així com la formació de familiars que varen poder escollir i decidir deliberadament han fet possible un diàleg intens i continuat entre pares i mares i mestres de l'escola.

Un altre projecte que segueix aquesta línia és la Biblioteca d'en Massagran, de Salt. Aquesta biblioteca ha promogut una sèrie d'iniciatives i activitats que

han augmentat considerablement el nombre d'usuaris i usuàries, especialment de famílies d'origen estranger. Una de les claus de l'èxit ha estat convertir la biblioteca en un espai de sentit per a les persones del barri introduint-hi la seva cultura i la seva llengua. Un exemple d'aquest procés és la iniciativa «Teixint cultures», un programa d'alfabetització de dones immigrants amb els seus fills i les seves filles. Aquestes elaboren contes africans bilingües, en la llengua del seu país d'origen i en català, una eina que no només les ajuda a alfabetitzar-se i a aprendre la llengua, sinó també a transmetre la seva cultura i les seves llengües als fills i les filles. Aquest projecte parteix, doncs, de la confiança mútua, del reconeixement de la importància educativa del context d'origen i de la reciprocitat en un pla de major igualtat (Oller i Vila, 2011). D'un temps ençà, el nombre d'usuaris de la Biblioteca d'en Massagran, de Salt, ha augmentat molt considerablement i s'ha convertit en un espai de pertinença per a les persones que hi assisteixen. Aquestes iniciatives són una mostra de com els equipaments públics poden esdevenir centres d'acollida tot afavorint la cohesió social.

Ambdues experiències promouen la participació i el diàleg amb les famílies, el reconeixement de la seva cultura i la seva llengua així com l'apoderament dels grups més vulnerables. Experiències com aquestes han estat reconegudes per institucions catalanes que, com la Fundació Lluís Carrulla a través dels premis Francesc Candel, premien bones pràctiques en el foment de la inclusió i el diàleg amb la població d'origen immigrant.

La identificació d'aquests processos d'igualtat a través del diàleg i de la igualtat d'oportunitats no és una tasca utòpica. Si bé és cert que aquestes experiències cerquen un tipus ideal de relacions humanes i de societat, són experiències reals, de la vida quotidiana, moltes d'institucionalitzades, que s'apropen més que no d'altres a una situació de diàleg igualitari i de democràcia deliberativa. La identificació i la promoció d'aquest tipus de pràctiques no ha estat exempta d'anàlisi sociològica; n'és la prova el treball d'Erik Olin Wright, president de l'Associació Americana de Sociologia durant el període 2011-2012, que precisament ha dedicat gran part de la seva vida acadèmica i intel·lectual a identificar aquestes experiències i la seva institucionalització en el projecte *Real Utopias*. Aquest projecte s'inicià el 1991 i consisteix a explorar i debatre sobre alternatives a les existents en les formes tradicionals de poder, privilegi i desigualtats que fomenten projectes emancipadors i de canvi social. En la societat catalana existeixen experiències i projectes institucionalitzats que segueixen aquesta línia i que fomenten una situació emancipadora dels grups socialment més vulnerables.

3. APORTACIONS DE LA SOCIETAT CATALANA EN LA LÍNIA DE L'OBRA DE JÜRGEN HABERMAS

Una de les contribucions principals de Jürgen Habermas a les ciències socials és el desenvolupament de la racionalitat i de l'acció comunicativa. La racionalitat comunicativa es distingeix de la racionalitat instrumental i l'acció teleològica perquè no es troba orientada a assolir una finalitat concreta —emprant un ús instrumental i una manipulació del coneixement en funció dels objectius plantejats—, sinó perquè cerca d'arribar a l'enteniment a través dels arguments presentats superant la subjectivitat inicial dels diferents punts de vista (Habermas, 1987 [1981], p. 27).

A *Facticidad y validez* (1998), Habermas destaca que hi pot haver espais institucionalitzats que fomentin aquesta acció comunicativa i promoguin una política deliberativa, reconeixent en un pla d'igualtat els diferents actors socials que participen en qualsevol procés de debat i deliberació pública. En els darrers anys s'ha pogut constatar com la societat civil organitzada ha creat estats d'opinió que han forçat canvis en diferents sistemes polítics. Un clar exemple d'aquesta situació el tenim a Tunísia o Egipte, on la societat civil organitzada, emprant diferents mitjans de comunicació —especialment YouTube, Facebook i Twitter— ha generat una opinió pública molt sòlida, no només en el marc nacional d'ambdós països, sinó també en el marc internacional, i ha reclamat un canvi de sistema polític i una major democràcia. Aquest procés, especialment el succeït a Egipte, va ser descrit per Noam Chomsky com a «realment espectacular i sense precedents».¹⁷ Habermas atribuiria, molt probablement, el cas d'Egipte a la força comunicativa per a promoure un canvi institucional i enderrocar la dictadura de Hosni Mubàrak.

Ara bé, centrant-nos en els sistemes de democràcia liberal representativa com el de la societat catalana, Habermas descriu com en els darrers segles el subsistema polític s'ha anat especialitzant en la presa de decisions vinculants a través de processos de burocratització i racionalització que han promogut un desacoblament del sistema amb allò que succeeix en el món de la vida de les persones. En altres paraules, les societats modernes han anat promovent la colonització del món de la vida per part del sistema. Una mostra d'això es pot trobar en l'elevada professionalització d'algunes entitats i la burocratització de processos, així com en l'augment de persones que han actuat o actuen com a experts tot i trobar-se molt desvinculats i desvinculades de la vida quo-

17. Declaracions de Noam Chomsky al canal de televisió Democracy Now! l'1 de febrer de 2011.

tidiana dels destinataris de determinades polítiques, i especialment de les necessitats dels col·lectius més vulnerables. En aquest sentit, Habermas ha identificat en la seva obra com la ruptura elitista de la cultura dels experts va tendir a promoure la llunyania dels contextos del sistema de l'acció comunicativa, la pèrdua de sentit i la pèrdua de la llibertat de participar en esferes de decisió vinculants per part dels subjectes.

Per Habermas, la sobirania popular emergeix de les interaccions entre la formació de la voluntat comuna institucionalitzada en les estructures de l'estat nació (o de la nació sense estat) i en els espais públics mobilitzats culturalment promoguts per organitzacions de la societat civil. Ara bé, el que no queda clar en la teoria de Habermas és quins són els canals de participació que fomenten aquest acoblament entre el món del sistema i el món de la vida dels actors. Sembla que Habermas destaca que existeixen mecanismes de democràcia representativa (parlament, executiu, etc.) d'una banda, i l'opinió que han creat les xarxes de l'espai públic polític a través de la societat civil (moviments socials, organitzacions, etc.) de l'altra, que, en determinades situacions poden tenir una connexió directa amb els contextos del món de la vida i amb les reivindicacions dels subjectes que afavoreixi un canvi legislatiu o polític. Tanmateix, no ho lliga amb evidències o experiències específiques.

La societat catalana disposa d'experiències que contribueixen en l'obra de Habermas en destacar com es poden crear i institucionalitzar espais de diàleg on es porta a terme l'acció comunicativa i on no existeix una monopolització del coneixement per part d'experts, fet que afavoreix processos de deliberació i enteniment. Tal com s'ha destacat amb anterioritat en els diferents exemples exposats, processos com la promoció del reconeixement del poble gitano, la metodologia comunicativa crítica —que serà més detallada en el tercer apartat— i el Pla Integral del Poble Gitano de Catalunya són una excel·lent contribució a aquest debat, ja que tant en el camp de la ciència social com en el camp de la política s'han erigit, de manera conscient, espais on s'interpreta de manera intersubjectiva la realitat i es creen normes i accions polítiques que parteixen de l'enteniment.¹⁸

Habermas no va arribar a concretar com s'arribaven a institucionalitzar aquests espais. S'entén en la seva obra que en els processos de diàleg hauria d'imperar l'acció comunicativa i l'enteniment, i no l'acció instrumental. A Catalunya, alguns processos de participació ciutadana i de deliberació han estat protagonitzats més per les pretensions de poder —característiques de l'ús de la

18. Cal destacar que, tal com s'han pogut observar i donar processos en aquesta línia, també es podrien donar processos de remonopolització del coneixement expert i de les decisions polítiques.

racionalitat instrumental de qui té més poder—, que per les pretensions de validesa característiques de l'acció comunicativa —arribar a l'enteniment o a l'acord intersubjectiu partint d'arguments. Alguns ajuntaments han promogut processos de participació, no tant per arribar a un acord amb els seus habitants com per aconseguir determinades finalitats de legitimació política i convertir-se en processos de consulta popular i d'instrumentalització d'aquesta i no tant de deliberació. Però també succeeix tot el contrari, existeixen processos en què sí que predomina l'acció comunicativa, com els que s'han destacat anteriorment. En aquesta línia, també cal matisar que no és que en la societat catalana es produeixin espais on l'ús és exclusivament instrumental ni tampoc espais ideals on hi ha plena igualtat i s'arriba a una entesa entre persones que tenen diferents visions de la realitat. Allò que sol succeir és l'existència d'una predominança d'unes pretensions (o bé de poder o bé de validesa) sobre les altres. Per exemple, a l'escola de Montserrat anteriorment esmentada mestres i famílies treballen conjuntament per generar altes expectatives per a tothom; fer de l'escola un espai de sentit va acompanyat de la promoció de l'acció comunicativa entre mestres, famílies i comunitat. Els mestres d'aquesta escola no empren la seva posició de privilegi i estatus per a imposar els seus objectius, sinó que aquests són compartits pels diferents agents.

En les experiències analitzades en el primer apartat, especialment les dues darreres, tenen més prevalença les pretensions de validesa que les de poder i es fomenta un gir de les polítiques assistencialistes, coordinades i orientades per experts i professionals a una política més deliberativa, d'apoderament i participació.

Pel que fa al règim de separació de béns, cal destacar que és un bon exemple del que Habermas identifica com a ús del dret per a promoure la llibertat comunicativa, un procés a través del qual es garanteix una major igualtat envers el diàleg, que Habermas destaca especialment en l'esfera pública (Habermas, 1998). Però aquesta situació on cadascú pot fer ús de la seva raó de manera comunicativa també apareix en l'esfera privada quan el dret de la persona (o dret civil) permet que existeixin relacions simètriques de reconeixement entre portadors de drets subjectius també a l'esfera privada i en la relació matrimonial.

4. RECERCA SOCIOLÒGICA, DIÀLEG I CANVI SOCIAL

En el marc de la conferència «El discurs intercultural dels drets humans», pronunciada a la Universitat de Barcelona el 2001, Jürgen Habermas va oferir un torn obert de paraules en el qual persones del públic varen fer aporta-

cions i preguntes. Una de les intervencions del públic va ser la de la Joana, una dona que provenia d'un barri obrer de la Ciutat Comtal i que assistia habitualment a les tertúlies literàries d'una escola d'adults. La Joana va preguntar quina relació tenia el contingut de la intervenció que havia fet amb els drets de les dones de classe treballadora. A causa del fet que la Joana no emprava els codis lingüístics propis de l'entorn acadèmic, alguns professors i alumnes començaren a xiuxiuejar amb relació a la seva intervenció. El remoreig va anar augmentant de to i, fins i tot, alguns varen riure's d'ella. Per algunes persones de la sala semblava que l'estatus de la Joana no era suficient per a poder participar en aquell espai. La Joana, en percebre l'ambient contrari, s'enrojolà i respongué tot afirmant que si bé no emprava el mateix codi lingüístic, tenia coneixement sobre allò de què parlava. Tot seguit, Habermas intervingué en el debat i destacà que tothom ha de tenir dret a expressar els seus arguments emprant el seu propi estil i el seu propi llenguatge. Després d'aquest breu preludi, respongué a la pregunta de la Joana afirmant que era una pregunta brillant i que destacava qüestions molt crítiques sobre la seva intervenció. Aquesta resposta emmudí una part de la sala que encara feia comentaris.

Jesús Gómez,¹⁹ com Raimon Bonal, gaudia entaulant converses amb persones com la Joana; així ho va reflectir en les contribucions que va fer a la metodologia comunicativa crítica. El passat mes de març del 2011 la revista *Qualitative Inquiry* publicava un monogràfic sobre la metodologia comunicativa crítica com una aportació rellevant en el camp de la recerca en ciències socials. Aquesta metodologia, que recull les principals aportacions teòriques de Habermas i les porta a la pràctica, és una aportació de la sociologia catalana que ha estat reconeguda en diferents espais de la sociologia internacional o de les ciències socials. Si bé els autors conviden els lectors a conèixer més a fons la metodologia comunicativa crítica, allò que no poden obviar els sociòlegs i sociòlogues és la necessitat d'establir processos de diàleg en posició d'igualtat amb els col·lectius més vulnerables de la nostra societat —i no merament des d'una visió instrumental per aconseguir la informació desitjada ni tampoc

19. Jesús Gómez era sociòleg i va morir l'any 2006. En pocs anys, va produir una literatura interessant, parcialment traduïda a l'anglès. En l'article «Why Roma do not like mainstream schools: Voices of a people without territory» (Gómez, 2003), tenim un exemple de l'impacte social que pot tenir fer recerca «amb» enlloc de «sobre» el poble gitano. En el llibre *Contemporary sociological theory* (Flecha et al., 2003), es mostra la utilitat que té per a l'acció social la seva aproximació dialògica a les teories socials. La seva contribució clau a la metodologia comunicativa d'investigació es troba en el llibre *Metodología comunicativa crítica* (Gómez et al., 2006). La seva aportació a l'anàlisi de l'amor també està publicada en el llibre *El amor en la sociedad del riesgo* (Gómez, 2004), que serà publicat en anglès per l'editorial Continuum durant el 2011. Per a més informació, vegeu <http://www.fundacionjesusgomez.org>.

amb una actitud de prepotència com alguns acadèmics i estudiants feien amb la Joana.

Diferents sociòlegs de prestigi internacional també han recollit les aportacions de Habermas en el sentit en què Jesús Gómez ho feia. Per exemple, Michael Burawoy, actual president de la International Sociological Association, destaca la gran contribució de Habermas en la sociologia i l'exercici professional dels sociòlegs i les sociòlogues. Burawoy (2010) distingeix dos tipus de sociologies públiques existents: la tradicional, que treballa amb una perspectiva weberiana de racionalitat instrumental del coneixement, i l'orgànica, que en termes gramscians inclou la racionalitat reflexiva característica de l'Escola de Frankfurt sobre el coneixement i la finalitat amb què aquest s'empra. L'acció comunicativa de Habermas és la fonamentació d'aquesta darrera. Un dels errors d'interpretació de l'obra de Burawoy ha estat la divisió del treball sociològic en dues perspectives diferenciades, però ell ha aclarit que qualsevol sociòleg o sociòloga hauria les qualitats i virtuts necessàries no només en aconseguir la informació necessària per a la seva recerca, o bé per assessorar l'Administració o el món de la política, sinó que també cal tenir una perspectiva crítica i, sobretot, la capacitat de generar un diàleg igualitari —a través de l'acció comunicativa— amb la societat civil i, especialment, amb els més vulnerables.

Aquest pla d'igualtat es promou, segons Jürgen Habermas, amb l'acció conscient de l'investigador o la investigadora de trencar amb la situació de desavantatge de què les persones subjectes de la recerca sociològica parteixen, és a dir, amb el desnivell metodològic rellevant (Habermas i Rawls, 1998). Per a superar la diferència existent entre el pla del científic o científica i de la persona participant i poder generar un procés d'enteniment i interpretació conjunta de la realitat social cal que existeixin mecanismes a través dels quals es pugui promoure aquest acord intersubjectiu. La metodologia comunicativa crítica promou aquest espai de diàleg no només a través del treball de camp amb la relació quotidiana amb les persones participants en la recerca sinó també creant una organització comunicativa que fomenta la posició dels subjectes de recerca en un pla d'igualtat amb l'equip investigador. En les recerques en les quals es porta a terme aquest tipus de metodologia es disposa d'un comitè assessor que garanteix que les veus de les persones investigades es troben presents en el procés científic des de l'inici de la recerca. Aquests comitès tenen representació dels grups socials o de les persones a les quals van dirigides les recerques, amb la qual cosa promouen una representació diversa dels diferents col·lectius pel que fa al gènere, els nivells educatius, el territori, etc. El fet que existeixin aquests comitès assessors fa que la recerca tingui un major impacte polític i so-

cial (Gómez, Puigvert i Flecha, 2011). Un exemple de l'impacte social potencial que té aquesta metodologia ha estat descrit anteriorment en el cas de la població gitana amb relació al projecte Workaló, a l'Estudi sobre la població gitana de Catalunya o al Pla Integral del Poble Gitano.

És evident que els sociòlegs i les sociòlogues han de poder identificar aquells processos de reproducció social, de manteniment de l'estatus i de les desigualtats socials que delimiten i priven de llibertats i capacitats els subjectes. Però també cal destacar que en centrar la tasca de sociòleg o sociòloga exclusivament en aquests processos faríem un flac favor a la societat catalana. El mateix passaria si només tinguéssim en compte les situacions que promouen el diàleg sense tenir presents les limitacions i les constriccions que marca l'estructura social; ambdós elements són vitals en l'anàlisi sociològica. En aquest treball s'han identificat precisament processos de canvis socials presents en la societat catalana sense deixar de banda les pretensions de poder i les desigualtats presents en la nostra societat.

En temps de crisi econòmica cal, més que mai, identificar, engendrar i promoure aquests processos d'enteniment amb els col·lectius més vulnerables per trobar precisament fórmules i estratègies comunes per a sortir de la misèria i d'altres crisis que no tenen a veure amb el poder econòmic, com, per exemple, la crisi de legitimitat social que pateixen o poden arribar a patir moltes institucions socials catalanes, i cal repensar nous processos que els aportin sentit i legitimitació. La societat catalana té exemples de com es poden promoure aquests canvis socials fent contribucions rellevants al treball d'un dels gegants de les ciències socials com és ara Jürgen Habermas.

Per acabar, els autors volen agrair tant a Jesús Gómez com a Raimon Bonal no només el fet d'haver estat ferm defensors d'una sociologia compromesa, sinó també el d'haver contribuït a la interpretació de la societat catalana situant en un pla d'igualtat i de diàleg els col·lectius més febles. A tots dos, gràcies per haver estat (i continuar essent) referents per a molts.

Bibliografia

- ARENAS, J.; MUSSET, M. (2008). *La immersió lingüística. A Catalunya, un projecte compartit*. Vic: Eumo.
- BONAL, R. (2005). *Assaig de sociologia compromesa*. Lleida: Pagès Editors.
- BOSCH, E. (2010). «L'evolució del règim de separació de béns en el dret civil de Catalunya: La compensació econòmica per raó de treball». *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. 109, núm. 4, p. 1075-1089.
- BURAWOY, M. (2010). «Public Sociology in the age of Obama». *The European Journal of Social Science Research*, vol. 22, p. 189-199.
- CANDEL, F. (2002 [1964]). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- CASADEMONT, X. (2011). *Bitllets d'anada: l'assentament de la immigració andalusa a Olot (1950-1975)*. Olot: Institut de Cultura.
- CASTELLS, M. (2003). *L'Era de la informació: Economia, societat i cultura*. Vol. II: *El poder de la identitat*. Barcelona: UOC.
- CORTES GENERALES. CONGRESO DE LOS DIPUTADOS (2005). «Proposición no de Ley del grupo parlamentario de Esquerra Republicana de Catalunya relativa al reconocimiento de los derechos del pueblo gitano (número de expediente 162/000320)». *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, núm. 114 (27 setembre).
- DÍEZ-PALOMAR, J. RUÉ, L.; GARCÍA-WEHRLE, P.; BROWN, M. (2010). «Matemàtiques i grups interactius: ensenyament i aprenentatge des del punt de vista de les interaccions». *Temps d'Educació*, núm. 38, p. 135-151.
- FAULÍ, J. (1988). *El pensament polític de Jordi Pujol (1980-1987). La possibilitat d'una lectura nova i intencionada de les paraules del president de la Generalitat*. Barcelona: Planeta.
- FLECHA, Ramón [et al.] (2003). *Contemporary sociological theory*. Nova York: Peter Lang.
- GÓMEZ, Jesús (2003). «Why Roma do not like mainstream schools: Voices of a people without territory». *Harvard Educational Review*, vol. 73, núm. 4, p. 559-590.
- (2004). *El amor en la sociedad del riesgo*. Esplugues de Llobregat: El Roure.
- GÓMEZ, Jesús [et al.] (2006). *Metodología comunicativa crítica*. Esplugues de Llobregat: El Roure. (El Roure Ciència).
- GÓMEZ, A. PUIGVERT, L.; FLECHA, R. (2011). «Critical Communicative Methodology: Informing Real Social Transformation Through Research». *Qualitative Inquiry*, vol. 17, p. 235-245.
- HABERMAS, Jürgen ([1987]1981). *Teoría de la acción comunicativa*. Vol I i II. Madrid: Taurus.
- (1998). *Facticidad y validez. Sobre el derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría de discurso*. Madrid: Trotta.
- (1999). *La inclusión del otro. Estudios de teoría política*. Barcelona: Paidós.
- HABERMAS, Jürgen; RAWLS, J. (1998). *Debate sobre el liberalismo político*. Barcelona: Paidós.
- HUNTINGTON, S. P. (2004). *Who are we? The challenges to America's national identity*. Nova York: Simon & Schuster.
- INSTITUT D'ESTUDIS SOCIALS DE LA GARROTXA (2004). *Olot 17800. Els nous olotins*. Olot: Fundació Jaume Bofill: Museu Comarcal de la Garrotxa.
- KESANE, I.; RUIZ, L. (2010). «Contribucions de la comunitat científica internacional sobre aprenentatge de la lectura i superació del fracàs escolar». *Temps d'Educació*, núm. 38, p. 115-134.
- KRUGMAN, P. (2009). *The return of depression economics and the crisis of 2008*. Nova York: W.W. Norton & Company.
- MERTON, R. K. (1976). *Sociological Ambivalence and other essays*. Nova York: The Free Press.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN (2010). *Sistema estatal de indicadores de la educación*. Madrid: Instituto de Evaluación.
- MUNTÉ, A. SERRADELL, O.; SORDÉ, T. (2011). «From Research to Policy: Roma participation through Communicative Organization». *Qualitative Inquiry*, vol. 17, p. 256-266.
- MYERS, Martin; MCGHEE, Derek; BHOPAL, Kalwant (2010). «At the crossroads: Gypsy and Traveller parents' perceptions of education, protection and social change». *Race, Ethnicity and Education*, vol. 13, p. 533-548.

- OLLER, J.; VILA, I. (2011). «Teixint cultures: un programa comunitario que promueve las distintas identidades culturales y construye un espacio público de diálogo y convivencia». Comunicació presentada al I Congrés Internacional sobre Migracions de Andalucía, Granada (16-18 febrer 2011).
- PARLAMENT DE CATALUNYA (2001a). «Rectificacions del text presentat "Proposició no de llei sobre el reconeixement de la identitat del poble gitano i el valor de la seva cultura"». *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya*, núm. 234 (novembre), p. 40.
- (2001b). «Resolució 1046/VI del Parlament de Catalunya, sobre el reconeixement de la identitat del poble gitano i del valor de la seva cultura». *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya*, núm. 240 (3 desembre).
- PÉREZ MOLINA, I. (1991). «Les dones en el dret clàssic català: un discurs sexual.» *DUODA Papers de Treball*, núm. 2, p. 45-84.
- PORTES, A. (2010). «America and its immigrants: A game of mirrors». *Meetings of the American Philosophical Society*, Filadèlfia (23 abril 2010).
- PORTES, A.; RUMBAUT, R. G. (2006). *Immigrant America: A portrait*. 3a ed. Berkeley: University of California Press.
- PUIGVERT, L. (2001). *Las otras mujeres*. Esplugues de Llobregat: El Roure.
- SÁNCHEZ AROCA, M. [et al.] (2005). *Estudi sobre la població gitana de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar i Família.
- SEN, A. (2006a). *The argumentative indian. Writings on Indian history, culture and identity*. Londres: Penguin.
- (2006b). *Identity and violence. The illusion of destiny*. Londres: Norton.
- SOLÉ, C. (2007). «Immigració i ciutadania a Catalunya». A: MONTAGUT, T. (coord.). *Societat catalana 2007*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Associació Catalana de Sociologia, p. 37-52.
- SORDÉ, T. (2006). *Les reivindicacions educatives de la dona gitana*. Barcelona: Galerada.
- SUBIRATS, M. (1978). «La dona i la participació política». *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 9, p. 309-312.
- TOURAINÉ, Alain; WIEVIORKA, Michel; FLECHA, Ramón; AMARO, M. Inès (2004). *Conocimiento e identidad. Voces de grupos culturales en la investigación social*. Esplugues de Llobregat: El Roure.
- VILA, I.; ESTEBAN, M.; OLLER, J. (2010). «Identidad nacional, lengua y escuela». *Revista de Educación*, núm. 353, p. 39-65.
- VILA, I.; SIQUÉS, C.; ROIG, T. (2006). *Llengua, escola i immigració: un debat obert*. Barcelona: Graó.
- WRIGHT, E. O. (2010). *Envisioning Real Utopias*. Nova York; Londres: Verso.
- WRIGHT MILLS, C. (2000 [1956]). *The power elite*. Nova York: Oxford University Press.